

Karol Nawrocki, Президент Інституту національної пам'яті

Ніч воєнного стану

41 рік тому комуністична хунта вивела танки на вулиці польських міст. Сьогодні ми повертаємо гідність жертвам і даємо чіткий сигнал злочинцям: не вийде спати спокійно.

„Надходить темрява” – оголосив на обкладинці американський тижневик «Тайм». Це було 28 грудня 1981 року. У Польщі починався третій тиждень воєнного стану. Для нації, яка кілька місяців тому вірила, що нарешті може стати господарем у власній країні, це дійсно був темний час. Комуністичний лідер Войцех Ярузельський, увічнений на обкладинці у характерній військовій формі, не вагався використати силу влади держави проти суспільства – включно з армією.

Комуністи у війни з народом

Після Другої світової війни Польща опинилася у сфері впливу Радянського Союзу. Комуністи сфальсифікували вибори, ліквідували легальну опозицію та криваво розправилися з незалежницьким підпіллям. Також у наступні роки вони жорстоко придушували всі соціальні протести – у Познані (1956), Вибжежі (1970), в Урсусі та Радомі (1976).

Проте польський ген свободи успадкували наступні покоління. Надії на зміни викликало паломництво Івана Павла II на батьківщину (1979). Під час меси на одній із центральних площ Варшави Папа-поляк просив про Духа, який оновить обличчя «цієї землі». Через рік прийшло довгоочікуване оновлення. Влітку 1980 року тисячі поляків вимагали не лише покращення умов життя, а й створення вільних профспілок. Так народилася «Солідарність» – багатомільйонний незалежний від комуністичної влади громадський рух, сенсація в усьому Східному блоці.

Свято свободи тривало недовго. Режим Ярузельського вивів на вулиці танки, щоб придушити мирну революцію «Солідарності». Ще до того, як комуністична хунта оголосила воєнний стан, у ніч з 12 на 13 грудня 1981 року співробітники МВС затримали сотні людей – головних профспілкових активістів і всіх, кого вважали потенційними організаторами опору.

«Вони вибили мої двері й відвезли до поліцейської дільниці», – згадує Ян Людвічак, тоді 44-річний голова «Солідарності» на шахті «Вуек» у Катовіце. Його колеги, які намагалися його захистити, були жорстоко побиті міліцією. Коли у відповідь шахтарі оголосили страйк, влада не соромилася застосувати зброю. Від куль загинули дев'ятеро людей.

Воєнний стан, оголошений навіть із порушенням комуністичного права, призвів не лише до тисяч інтернованих і засуджених, а й до десятків смертей. Одні загинули від пострілів, інші внаслідок побоїв, треті – за не зовсім з'ясованих обставин. Зловмисники почувалися недоторканими, бо комуністична прокуратура не бажала їх переслідувати. Розслідування розпочинали, але вели недбало, з одразу готовою теорією – і зазвичай швидко припиняли. Не інакше сталося і з розслідуванням «інцидентів» на шахті «Вуек», яке було припинено в січні 1982 року. У тих, хто стріляв у шахтарів чи

наказував стріляти, не впала й волосина з голови. Те саме відбувалося і в інших схожих випадках. Парламентська комісія, яка розглядала їх через роки, навіть заявила, що «весь апарат державної системи юстиції був залучений до розгалуженої системи, яка гарантувала безкарність злочинникам з Міністерства внутрішніх справ».

Вироки ставили, але не винним, а їхнім жертвам. У лютому 1982 року військовий суд засудив чотирьох шахтарів «Вуєка». Їх позбавили свободи за страйк, який вони організували в перші дні воєнного стану. Відсторонена владою 50-річна активістка «Солідарності» Зофія Петкевич була ув'язнена за участь у демонстрації опозиції в Кошаліні. 41-річна Ева Кубасевич – як учасниця страйку в Гдині та співавторка листівки із закликом до опору. Після звільнення за такими активістами продовжувалось переслідування.

Жорстокі репресії не зламали польського духу свободи. «Солідарність» існувала в підпіллі й далі жила в серцях поляків. Коли у червні 1989 року влада нарешті допустила незалежних кандидатів до парламентських виборів, суспільство колективно виступило проти комунізму.

Демократичні зміни, однак, частково підтримали люди, які раніше були головними обличчями воєнного стану. Ярузельський обійняв новостворену посаду президента, а багаторічний керівник МВС Чеслав Кіщак також залишився на своїй посаді в уряді «Солідарності» Тадеуша Мазовецького. Мало що змінилося в судовій системі та прокуратурі. У результаті багато років не було шансів достовірно розкрити злочини воєнного стану та відновити елементарну справедливість щодо потерпілих. Ромуальда Чешляка, командира взводу, відповідального за загибель шахтарів з «Вуєка», остаточно засудили до шести років ув'язнення лише у 2008 році. Багато з тих, хто позбавляв людей життя чи волі під час воєнного стану, взагалі не дочекалися судів і вироків.

Повернути справедливість

Кожного 13 грудня ми вшановуємо пам'ять жертв воєнного стану в Польщі. Але Інститут національної пам'яті, який я маю честь очолювати, намагається йти далі. Наскільки це можливо, ми хочемо виправити занедбаність перших років після падіння комуністичної системи. Тому цього року Інститут національної пам'яті започаткував проєкт «Архіви злочину». За підтримки істориків, наші прокурори ще раз перевірять злочини 1980-х років. Ми посилаємо чіткий сигнал тим, хто тоді вбивав і засуджував опозиціонерів: ви не можете спати спокійно, навіть якщо вас захищає суддівська недоторканність.

Кароль Навроцький